

Mikulášek, Alexej

K poetice aforismů Pavla Janíka

In: *Česká a slovenská poezie: slovo a mlčení : kolektivní monografie*.
Pospíšil, Ivo (editor); Zelenková, Anna (editor). Brno: Galium, 2015, pp.
[129]-139

ISBN 978-80-905336-8-4

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81593>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250223

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Alexej Mikulášek (Praha)

K poeťice aforismů Pavla Janíka

Abstrakt

Studie *K poeťice aforismů Pavla Janíka* analyzuje výstavbové principy Janíkovy aforistické tvorby, která žánr spíše diskurzivní povahy (a tím i blízký sentenci nebo gnómě) spojuje s poezií, tedy s rytmizací, jazykovou obrazností, poetickou hrou, nonsenseovostí, mnohoznačností a mnohovýznamovostí. Jako významné označuje postupy „literační a transliterační“, kontaminační, paronomázičké, „falešně etymologizující“, uplatnění paradoxu, významové i syntaktické zkratky, aktualizace pretextu, kvazidefinice (kvazieplikace) a aluze. Janíkovy aforismy můžeme chápat jako formu intelektuální zábavy, jako formu uvědomění si skrytých vztahů a souvislostí, jako obrazné stanovisko-komentář umělce k dění ve společnosti.

Klíčová slova: aforismus a jeho poetika; reflexe a sebereflexe žánru; jeho výstavbové principy; poetické postupy a metody; smysl a nonsense; interpretační potencialita textu; aforismus a poeťie

Abstract

To the Poetics of Pavel Janík's Aphorisms

The essay *To the Poetics of Pavel Janík's Aphorisms* makes an analysis of structural principles of Janík's aphorisms work, which associates the genre of rather discursive nature (just by this, close with a proposition or a gnome) with a poetry, then with a rhythmisation, a language imagery, a poetic game, the non-senseness, the ambiguousness, and the polysemy. It marks as important the processes which are "literate" and "trans-literate", contaminatory, paronomatiasic, "falsely etymologizing", those exerting a paradox, meaningful or syntactical abbreviations; also an actualized pretext, a quasi-definition (a quasi-explanation) or an allusion. It is possible to understand the Janík's aphorisms as some form of an intellectual entertainment, some way how to realize hidden relations or conjunctions, as a figurative statement – artist's commentary on a course of events within a society.

Key words: aphorism and its poetics; reflection and self-reflection of genre; its compositional principles; poetical processes and methods; interpretative virtuality of text; aphorism and poetry

Slovenský básník, dramatik a esejista Pavol Janík vydal v listopadu 2014, byť zatím jen v elektronické edici, souhrn svých aforistických textů pod názvem *Aforizmy (1991–2014)*.¹ Elektronické vydání je zajímavé z mnoha důvodů, už jen proto, že obsahuje nejnovější tvorbu, ale zvláště proto, že představuje tento důležitý segment tvorby jako celek. Autor je uvádí tímto edičním komentářem: „*Súhrnná prezentácia aforizmov básnika Pavla Janíka obsahuje autorove stručné a vtípné výroky*

¹ JANÍK, Pavol: *Aforizmy (1991–2014)*. www.pavoljanik.sk. [online]. Dostupné z: http://www.pavoljanik.sk/lit/Janik_Aforizmy_2014.pdf [cit. 2014-12-13]. V poznámkách dále zkracujeme jako *Aforizmy 2014*.

doteraz publikované v knižných kolekcích *Hurá, horí!* (1991), *Dobrá zrada nad zlato* (1996), *Satanovisko* (1999), *Pes hore bez... 101 psin* (2000), *Špinavé čistky* (2002) a časopisecky².

Pro Janíkovu reflexi (sebereflexi) aforismu jako žánru jsou důležité tři aspekty. Jde o pojetí aforismu jako *stručného a vtípného výroku*, což je pro žánr typické. Na jiném místě souborného vydání je už aforismus charakterizován konkrétněji a pro autorovu poetiku velmi výstižně, tedy metaforou a nadsázkou, jako „*akrobacia na hrane slova*“. Vystihuje jeden mimořádně důležitý aspekt techniky autorovy tvorby, tedy jazykovou kreativitu. A pro autorovu reflexi žánru je současně důležitá i jiná „definice“, která, možná trochu paradoxně, aforismus jako samostatný žánr zpochybňuje: „*AFORIZMUS / Literárny útvar / nejasného určenia*“.³ Ono „*nejasné určenie*“ svědčí buď o velmi širokém pojetí žánru, mnohoznačnosti, nebo o jeho mnohovýznamovosti, což zakládá i nedostatečnou zřetelnost vzhledem k jiným žánrům/útvaram. A sledovaná edice o všech těchto charakteristikách svědčí s dostatek.⁴

A zjevný je přesah Janíkova aforismu do bonmotu, kalambúru či epigramu, čímž se někdy sblíží s Jánem Majerníkem,⁵ Tomášem Janovicem,⁶ v českém prostředí zvláště s jazykovými křecemi Jiřího Roberta Picka.⁷ V Janíkově pojetí tedy nejde o jednoznačné, ba pouze o intelektuální útvary, jako je tomu v aforismech filozofa Róberta Gála,⁸ (a dále Jiřího Faltuse, Patricie Holečkové, Gabriela Lauba, Jana Sobotky, nehledě na „klasiky sentencí a aforismů“, jakými jsou François de la Rochefoucauld, Jean de la Bruyère, Georg Christoph Lichtenberg, nebo rodáci z Čech jako Karl Kraus či Franz Kafka), popř. jak je můžeme analyzovat v aforis-

² *Aforizmy 2014*, s. 1.

³ *Aforizmus 2014*, s. 139. Aforismus jako žánr stojí často stranou pozornosti české i slovenské literární vědy, jakkoli je podchycován ve všech relevantních slovnících a literárněvědných encyklopediích. Např. v posledním svazku Janouškových *Dějin české literatury 1945–1989* (IV. 1969–1989. Praha: ÚČL AV ČR, 2008) se tento pojem vůbec neobjevuje.

⁴ Aforismy jsou koncipovány do tematických bloků jako např. právo (*Ústami ústavy*), média (*Buenos (me) días*), jazykověda (*Jazykovoda*), literatura (*Éra pera*), Listopad (*November*), politická moc (*Vládat vládnut*), Evropská unie (*Európska múmia*), kolaborace (*Kolaboratórium*), demokracie (*Demoskrat*), alkoholismus (*Výskyt whisky*), OSN (*Organizácia spojených nárokov*), reklamní slogan, erotika (*(S)expres*), žurnalistika (*Hovorca samého seba*), náboženství (*Eden je len jeden*) atd. Jak plyne z názvů jednotlivých oddílů, uplatňuje se někdy až travestický „přepis“.

⁵ Srov. MAJERNÍK, Ján: *Pornogramy*. Bratislava: Jaspis, 1991, nebo od téhož *Lúbeznosti*. Bratislava: Vydavateľstvo SSS, 2001.

⁶ Srov. JANOVIČ, Tomáš: *Moje nejmilejší hříchy: výbor z epigramů, aforismů a básní*. Přel. J. Žáček. Praha: Akropolis, 2014.

⁷ Srov. např. PICK, Jiří Robert: *Ptáci a jiné ryby: bajky a aforismy*. Praha: Mladá fronta, 1955, nebo *Monolécky muže s plnovousem*. Praha: Mladá fronta, 1961. Těž SVĚTLÍK, Eduard (ed.): *Pickanterie: Koláž ze života a díla satirika J. R. Picka*. Praha: Marsyas, 1995.

⁸ GÁL, Róbert: *Epigraffiti: vybrané aforismy z let 1995–2000*. [b. m.]: Vetus Via, 2001, nebo *Manipulzácie*. Praha: Concordia, 2005.

tických knihách vědeckého pracovníka Ivana Fontany⁹ (ani jemu však není cizí „logická nelogičnost“, pitoresknost, prvky logické bizarnosti a jazyková komika), liší se i od aforistické tvorby Františka Uhra,¹⁰ jakkoli je Uhrovi blízký významovou zkratkou, maximální kondenzací významu. Píše-li Patricie Holečková o aforismu, že „*aforismus je myšlenka, která je vtípná většinou jen do chvíle, než ji pochopíme*“,¹¹ platí to o Janíkových textech jen zprostředkovaně, protože „myšlenka“ tu není dána jen intelektuální diskurzivní formou, pro aforismus stejně jako pro sentenci či gnómu příznačnou.¹² Přímou se vyhýbá „mravoučným a mravokárným“ sentencím nebo gnómám, které v české literatuře umělecky naplňuje např. Michal Černík¹³ (jenž se naopak ve své tvorbě záměrně vyhýbá aforismům), leda že by je „aforizoval“, travestoval či jinak „rozehrál“. Přesah aforismu do krátkého epického příběhu nebo jeho zasazení do volného epického (např. anekdotického) rámce, jak čteme u Karla Sýse¹⁴ nebo Jiřího Žáčka,¹⁵ rovněž není pro Janíka typický. Pavol Janík jde už skoro 25 let relativně vlastní cestou, tedy cestou jakoby nonsensové jazykové komiky, a jakkoli se tato může zdát někdy problematičtější, je autorovi vlastní mimořádná invenčnost, kreativita, hravá a vědoucí duchaplnost. Četba těchto jazykově mimořádně nápaditých a interpretačně polyvazebných textů přináší intelektuální potěšení a lze jen doufat, že pokus o „destilaci jejich smyslu“, resp. o jejich analýzu, vždy schematizující, nebude nadměrně nudný. Dopovídání naznačeného a evokovaného kouzla aforismu ohrožuje a ničí, jeho smysl zplošťuje a banalizuje – jako dopovídání, „vysvětlování“ vtípu. Důležité je při analýze neníčit jejich kouzlo a esprit, řečeno Janíkovými slovy, netopit literaturu „v lyžičce vedy“.¹⁶

Janíkovy aforismy těsně souvisejí s jeho básnickou tvorbou a je možné je označit jako poetické a satirické. Už jejich vizuální podoba je činí částí veršované produkce: jsou stylizovány jako kratinké verše s využitím např. rýmu nebo rýmového echa. Žánrová „nečistota“, nejrůznější kontaminace a žánrový přesah patří rov-

⁹ MIKULÁŠEK, Alexej: *K poetice aforistické tvorby Ivana Fontany a Jána Majerníka*. In: *Problémy slovakistiky v zrcadle areálové filologie*. Ed. I. Pospíšil. Brno: Tribun EU, 2010, s. 45–54.

¹⁰ Srov. sbírky Františka Uhra *Aforismy* (Aforismy 2, Aforismy 3, Aforismy 4, vydávané v nakladatelství Olfa-Omega) a naši recenzi *Jednohubky poznání*. *Obrys-Kmen* 2007, č. 8, s. 3.

¹¹ HOLEČKOVÁ, Patricie: *Aforismy*. Ústí nad Orlicí: Ořtis, 2005.

¹² Literatury věnované aforismu je v českém i slovenském prostředí velmi málo, a proto v této souvislosti upozorníme na skutečnost, že aforismu, a slovenskému zvláště, se přičítá „být vážným“, na rozdíl od sentence nebo gnómy, které tendují k jednoznačnější životní moudrosti nebo didaxi. Je však duchaplný, racionálně hravý, zábavný (místy i polyvazebný a mnohoznačný), vždy spíše naznačuje než „ukazuje“, jako by se jen zlehka dotýkal než „analyzoval“ (není však povrchní), a to (metaforicky vyjádřeno) s hravým intelektuálním šarmem a jazykovou elegancí. Snad nevhodnější by bylo označení těchto textů za „*metaforismy*“, tj. metaforické aforismy.

¹³ Srov. ČERNÍK, Michal: *Knihy lidských přání*. Praha: Balt-East, 2009.

¹⁴ Srov. SÝS, Karel: *K. ještě po deseti letech*. Praha: Mladá fronta, 1989.

¹⁵ Srov. ŽÁČEK, Jiří: *Tak pravil XY*. Praha: Šulc-Švarc, 2012.

¹⁶ *Aforismy* 2014, s. 139.

něž k výrazným znakům Janíkových aforismů (resp. textů autorem hodnocených široce právě jako aforismy). Nejsou esejistické ani „vědecké“, nepřinášejí primárně jen kondenzovanou moudrost nebo naučení, natož aby poskytovaly útěchu. Široce se v nich uplatňují prvky poetiky verše, nejednou rým nebo rýmové echo, využití je i rytmus a enjambement, tedy přesah v textu formálně připomínajícím jedno-, dvoj- či trojverší,¹⁷ dále paradoxní refrénovitost a cosi jako „ohlasovost“ a další postupy vlastní spíše poezii (polysémantičnost, vysoký stupeň metaforické obraznosti, neologičnosti, nonsensovosti). Jsou zdánlivě bezednou studnicí nápadů, nikoli však bezuzdně satirických, jen samoúčelně humoristických, exhibičně filozoficko paradoxních, formálně bizarních v nonsensových jazykových hříčkách.

Jazyková hra se projevuje různým způsobem, jako hra na vědu (pseudodefinice a pseudovýklad), jazyková (lexikální, gramatická, syntaktická i stylotvorná) patafyzika, jako naivismus smíšený s dětským aspektem, s jakoby obsedantně neologickým chováním, jako stylizovaná mozková dysfunkce, tedy jakoby schizofrenie, patlavost či zborcená výpověď hraničící s afázií. Důležitým pramenem aforismu je však autora zkušenost a rozhled. Jsou v nich uplatněny zkušenosti bývalého pracovníka ministerstva kultury, žurnalisty, tvůrce reklamy (reklamní textař, copywriter), literárního a divadelního kritika, zahraničněpolitického i vnitropolitického analytika.

Důležitým faktorem generujícím aforistickou hravost je pretext vymezený ustáleným slovním spojením, frazeologickým spojením, idiomem, rčením, příslovím, okřídleným slovem, reklamním sloganem, politickou frází, čímsi všeobecně přijímaným. Pretext musí být ustálený, všeobecně známý, uznávaný jako validní, sdílený nějakou přirozenou nebo přiznanou autoritou, např. médií, úředními orgány, kolektivní jazykovou zkušeností atp. Jde o jakousi matici, na jejímž pozadí aforismy vnímáme. Mezním případem využití konkrétního pretextu je báseň „*Librat-slava – Moskvas a spat*“ (s podtitulem „*klobásnická reportáž*“),¹⁸ která může budít dojem, jako kdyby se dva texty vetknuly do jednoho, zkontaminovaly, tedy nonsensový text „klobása trepe“ se vklínil do zcela konvenční, žurnalistické a dílem i propagandistické „básnické reportáže“ z návštěvy Moskvy osmdesátých let minulého století. I v tomto případě jde však o „úpravu“ konvenčního textu, složeného z panelovitých prefabrikátů formulací, klišé a frází.¹⁹

Z postupů, které jsou typické pro ironizaci, parodizaci, travestování, panoptikalizaci, reinterpretaci změnou hlediska a pro další „formy literární práce“ s jakýmsi

¹⁷ Málokterý aforismus přesáhne hranice dvou „krátkých“ řádků, viz např. „*EROTICKÁ GRAMATIKA / Prvý pád – nominatív, / druhý pád – genitív, / na každý pád – prezervatív*“ (*Aforizmy 2014*, s. 86).

¹⁸ Srov. též českou podobu in: JANÍK, Pavol: *Třetí skupenství muže*. Přel. a ed. K. Šys. Příbram: Periskop, 2009, s. 20–22.

¹⁹ Srov. MIKULÁŠEK, Alexej: *Kreativita a potencialita významové stavby básnické tvorby Pavla Janíka*. In: *Život a dielo Pavla Janíka*. Nitra: Spolok slovenských spisovateľov a Filozofická fakulta UKF, 2005, s. 24–42.

skutečným nebo hypotetickým pretextem (v podobě konkrétního výroku nebo očekávání čtenáře) je možné pracovně vymezit těchto deset:

1) Změna jedné litery nebo hlásky, jejich připojení nebo vypuštění jistě posune smysl ustáleného výroku (příslíví, rčení, okřídlených slov etc.). Rčení dobře známé v češtině i ve slovenštině jako „dobrá rada nad zlato“ je aktualizováno a konkretizováno grafěmem „z“ na „Dobrá zrada nad zlato“.²⁰ Tento postup nazvěme pracovně jako **literační nebo transliterační**: ono skutečně k jakémusi „přepisu“ dochází, jen se někdy tváří jako chyba písaře nebo tisková chyba (práce tiskařského šotka). Je tu jednoznačně čitelná „rada ke zradě“, pragmatický kalkul mnohokrát uplatněný v dějinách. Jednoduchým postupem dochází k významově jednoznačné, ovšem nápadité aktualizaci pretextu.

2) Princip písmenkového doplňování, vypouštění či nahrazování slov a syntagmat je možné propojit s dalšími, a to s kontaminací, která se v slovtvorné rovině projeví jako invenční spojení dvou slov do jednoho, přičemž toto nové slovo vystupuje opravdu jako novotvar, neologismus. Kontaminací slov „stanovisko“ a „satan“ vzniká „*Satanovisko*“.²¹ Tento výraz, stojící v situační nebo kontextové elipse na samotné hranici aforismu a vůbec smysluplné výpovědi, je dalším projevem slovní hry jako klíčového výstavbového principu Janíkovy tvorby, a to nejen aforistické. Protože jde o jakousi kontaminaci, včlenění dvou slov do jednoho, nazvěme tento postup lexikálně **kontaminačním** (a neologizačním).²² Takovými jsou slova-metafory jako „*pesnak*“, „*pesnakovica*“, „*pestár*“, „*pestopis*“, „*psiareň*“, „*pestovina*“, „*pespresso*“, zde nejčastěji vytvořené derivací nebo skladebnou kombinací základu nebo pseudozákladu (lexikálního kořene) slova „pes“²³, a desítky a desítky dalších, jež bychom čekali např. v nonsensové poezii pro děti.

3) Dalším postupem při tvorbě aforismu je interpretační hra na bázi **paronomázie**, která nevytváří slova nová, pohybuje se v prostoru gramatiky a lexi-

²⁰ V této podobě se stal aforismus názvem sbírky (Bratislava: Vydavateľstvo SSS, 1996). Celý aforismus má pak podobu: „SAMOZREJMOSŤ / Dobrá zrada nad zlato“ (*Aforizmy 2014*, s. 17).

²¹ Srov. JANÍK, Pavol: *Satanovisko*. Bratislava: Vydavateľstvo SSS, 1999.

²² Jde o pojem dobře známý např. ze syntaxe (hodnocený jako „nemotivovaná odchylka od větné stavby“, tedy jako gramatická chyba), nebo z dětské slovtvorby, jak ji analyzovali např. Korněj Ivanovič Čukovskij (*Od dvou do pěti*. Přel. Milena Lukešová. Praha: SNDK, 1960; online: <http://www.phil.muni.cz/~jirka/children/children1/knihy/odzdo5.htm>) nebo Jean Piaget (společně s Bärbel Inhelderovou), srov. v monografii *Psychologie dítěte*. Přel. Eva Vyskočilová. Praha: Portál, 2014. Kontaminace a neologizace je přítomna v celé poezii autora jako důsledek dekonstrukce jazyka a myšlení v něm; Janíkova poezie je někdy přímo jako „aforistická“ označována (Natálie Švedová).

²³ Básně jako *Zvratné zámeno psa* jsou z tohoto důvodu v podstatě nepřeložitelné do jazyka, v němž hříčka, kontaminace zájmena „sa“ (tedy českého ekvivalentu k „se, sebe, si“...) a substantiva „psa“ (pes, psa, psem...), sémantická paradoxní kontaminace stereotypních úkonů člověka-psa, je dle našeho soudu nerealizovatelná (v prostoru gramatiky). Srov. i málo úspěšný pokus o překlad Karla Sýse v jinak objeveném českém výboru (JANÍK, Pavol: *Třetí skupenství muže*. Přel. a ed. K. Sýs. Příbram: Periskop, 2009, s. 12), který aktualizuje jen jednu rovinu básně, danou substantivem pes. Zdá se, že Janíkovy texty je nejednou možné pouze přebásnit (jak píše Natálie Švedová v dvojazyčné edici *Počinka Titanika / Oprava Titanicu*. Přel. E. Tambovcevá a D. Anisimová. Kaluga: Grif, 2004).

kálně „korektního“ slovenského jazyka, ale vrstvením slov podobně znějících (ne vždy geneticky příbuzných) odhaluje skryté významy. Jednoduchým příkladem situačního aforismu založeného na paronomázičké slovní hříčce je „*VYLOŽENÁ LOŽ / Opakovaná lož je súlož*“.²⁴ Významy slov „lež“ a „ležet“ jsou konfrontovány a invenčně – slovotvornými prostředky – rozehrávány v jednoduché zkratce. Podobně: „*NA POLI POLITIKY / Pole polemiky*“.²⁵ Aktualizace zde využívá identické podoby prvních dvou slabik syntagmatu a vytváří akustický i vizuální dojem aliterace výrazově podobných slov, spojených shodným významem. Srov. i podobnost výrazů „náhoda“, „nehoda“ a „nehodit se“ („*NEHODA / Nehodiaca sa náhoda*“²⁶), mezi nimiž je spatřována i logická vnitřní souvislost.

4) S paronomázičkémi postupy výše uvedenými těsně souvisejí i významy Janíkem odhalované tzv. **falešnou etymologizací**, srov. „*PRELÚDIUM / Prelud / pre lud*“.²⁷ I zde jde v podstatě o paronomázií, ale „vyšší“ úrovně. Předehra sice nemá s preludem a lidmi žádnou přímou spojitost, foneticky a graficky se téměř překrývající se slova mohou metaforicky vztahovat k naší sociální realitě a konceptualizovat ji. Někdy si tímto postupem jakoby definované dokonce může vyměnit místo s jakoby definujícím, srov. „*KOMUNÁLNE KOVANIE / Komunikovanie*“.²⁸ V zásadě jde o využití elementární polysémie slova, když jen v prostoru jazyka může platit, že „*BÁSNICKÁ ZBIERKA / Vzniká zbieraním*“²⁹ (vždyť slovotvorným základem slova „sbírka“ je sloveso „sbírat“, ovšem sloveso je víceznačné, může také znamenat „mechanický sběr“). Falešná etymologie je ještě zřetelněji uplatněna v aforismu „*BÁSNICKÁ SKLADBA Vzniká skladovaním*“.³⁰ (při paronomázičké příbuznosti sloves „skládat“ a „skladovat“). Vznikají tak nejružnější a domněle náhodná spojení, generovaná z jazyka a na základě domnělé souvislosti cosi explikující: srov. „*JEDÁLEŇ / Miestnosť na konzumáciu jedov*“.³¹ Podobnou hodnotu má i využití homofonie slov i geneticky příbuzných, ale pravopisně odlišných, jako „*ryža*“ a „*rizoto*“, nebo „*satira*“ a „*Satyr*“ (v oddíle *Pravopis 1–4*). Slovo se tak stává jakýmsi lexikálním pretextem, jenž poskytuje vtipnou interpretační bázi pro intelektuální hru.

5) Mezi „fóry“ (slovo aforismus jako by je skrývalo) a kreacemi „*na hrane slova*“ najdeme aforismy, které nejlépe splňují definici tohoto žánru jako intelektuálního, hravého, myšlenkově podněcujícího a nejednou paradoxního. Například „*NOBELOVA CENA MIERU / Udeľuje sa za skončenie vojny tým, ktorí ju vyvolali*“.³² Tako-

²⁴ *Aforizmy 2014*, s. 16.

²⁵ *Aforizmy 2014*, s. 17.

²⁶ *Aforizmy 2014*, s. 124.

²⁷ *Aforizmy 2014*, s. 28.

²⁸ *Aforizmy 2014*, s. 74.

²⁹ *Aforizmy 2014*, s. 43.

³⁰ *Aforizmy 2014*, s. 43.

³¹ *Aforizmy 2014*, s. 126.

³² *Aforizmy 2014*, s. 96.

výto aforismus je tzv. klasický, nápaditý, ale diskurzivní; současně je projevem vnitřně antitetické a **paradoxně** zvrtné struktury onoho „*krátkého a vtípného výroku*“; zde konkrétně se konfrontuje válka–mír a konec–začátek, zprostředkovaně i odměna–viník. Nebo nápadité paradoxy typu „*OPAKOVANIE / Prišiel som na svet / a odvtedy som neprišiel na nič lepšie*“;³³ které se staly autorovým životním motto. Jindy čteme cosi jako motto k nenapsané knize: „*MEDZI / Medzi krajinami / nie je nijaký rozdiel, / ale je medzi nimi / všetko ostatné*“.³⁴ Od čistého aforismu se liší jen rozložením textu do čtyř volných veršů. Uvedme ještě jeden „esejistický“ aforismus: „*O NEPOUŽÍVANÍ / Nepoužívaním si veci udržujú / najvyššiu kvalitu*“.³⁵

6) Dalším zhusta uplatňovaným postupem je **zkratka**, metaforická i symbolická, která se v syntaktické rovině projevuje rovněž eliptičností. Jde nezřídka o eliptické či nominativní věty typu „*GLOBALNA PRIVATIZÁCIA / Reštitúcia Boha*“.³⁶ V rovině doslovně by měla tato věta podobu „*Privatizace v globálním měřítku znamená restituci představy Boha*“, ale jak plyne ze srovnání obou textů, je Janíkův aforismus obsažnější a víceznačnější:³⁷ „*NÁBOŽENSTVO / Skrotenie ľudskej šelmy*“.³⁸ V tomto aforismu věnovaném náboženské tematice jako by jen vypadlo sponové sloveso nebo slovesný vehicul (být, znamenat), přičemž se nabízejí dvě možnosti jeho porozumění: náboženství nás polidštuje, krotí naše atavistické, zvířecí pudy a reflexe. Současně jej můžeme číst i jinak – náboženství eliminuje lidskou bestii, ďábla v člověku. Obě interpretace se doplňují (šelma jako zvíře i ďábel současně).

7) Při četbě některých aforismů se ocitáme ve světě reklamy, reklamního nebo politického **sloganu**, jenž vytváří jakousi matici, na jejímž pozadí je text koncipován i čten. Jen v extrémním případě se může stát aforismus nebo slovní hříčka součástí reklamní strategie, zpravidla je však hravě napodobován i jemně parodován. K takovým patří i tato kvazireklama (či parodie reklamy) na životní pojištění: „*ŽIVOT NA SPLÁTKY / Životné poistenie / je dožitonné postenie*“.³⁹ Až závěrečné slovo znamená dezautomatizaci očekávané pozitivní představy o „jistotě z pojistky“, o „chránění našich snů“ apod. Jen výjimečně se publikované texty jako reklamní slogany stylizují, srov. „*Kto Shell má, je šelma!*“;⁴⁰ popř. mohou takto

³³ *Aforizmy 2014*, s. 10.

³⁴ *Aforizmy 2014*, s. 3.

³⁵ *Aforizmy 2014*, s. 11.

³⁶ *Aforizmy 2014*, s. 85.

³⁷ Slovo „restituce“ zde znamená jednak „formu privatizace“, tedy paradoxní přisvojení si něčeho dříve společného někomu individuálnímu, tedy přeměnu Boha na majetek a tím jeho odcizení, ale současně umožňuje i jinou interpretaci, tedy „globální přivlastnění si Boha“, znamená i návrat Boha na původní místo, návrat na místo původního určení, snad (spekulativně) do lidských srdcí.

³⁸ *Aforizmy 2014*, s. 85.

³⁹ *Aforizmy 2014*, s. 123.

⁴⁰ *Aforizmy 2014*, s. 22.

fungovat za jistých předpokladů: „*Kto pije pepsi, / ten bude sexy!*“⁴¹ nebýt rámce vymezeného „názvem“, tedy „*REKLAMNÝ KLAM*“. Ostatně i tento název je současně narážkou na falešnou etymologii slova: reklamy jako „re-klamy“, tedy opakované „klamy“. Na půdorysu sloganu, reklamy i antireklamy současně stojí text „*Jedinečné / na SME je, / že sa člověk / nasmeje*“.⁴²

8) Deautomatizace a **aktualizace**, s využitím výše uvedených postupů, zasahuje nejen reklamní slogany, politická a jiná hesla, nýbrž i takové útvary slovesnosti, jimiž jsou přísloví, pořekadlo, pranostika, okřídlená slova, idiomy apod. Je jím vlastní ustálenost a na pozadí této ustálenosti je čteme: „*ALKOHOLICKÁ ZÁSADA / Pi a nechaj pit!*“⁴³ Výsledkem je i černý humor typu „*SYN / Vyzereá akoby ti z okna vypadol*“.⁴⁴ Může jít jakoby o afatickou aktualizaci pretextu, o výraz domnělé patlavosti, mozkové dysfunkce apod.

9) Mnohé aforismy, aforistické kalambůry a vír pitoreskních obrazů se jeví jako falešná, resp. metaforická explikace či vysvětlení, (kvazi)**definice** pojmu či spíše **překlad a explikace** slova ve „slovníku do kapsy“. „*FINANČNÝ ÚSTAV / Tunel banka*“.⁴⁵ Ukazuje se, že i postupy, generované jakoby jen z literatury, resp. jakoby jen z jazyka a jeho imanence, tedy vnitřní struktury slova, homofonie a paronymie, mohou zakládat aforismus. Výše uvedený aforismus nabízí jakousi zkrácenou definici, s pouhým vypuštěním sponového slovesa. Jindy jde o kvazi překlad, vznik složeniny-neologismu, slova-hybridu, jenž je jakoby jednoslovným ekvivalentem pojmu, srov. „*PEŇAŽNÁ MANIPULÁCIA / Moneypulácia*“.⁴⁶ Obě části se zde mohou zaměnit, jakkoli nepůjde o zcela identický význam, což v případě metaforické kvazidefinice „finančního ústavu“ nejde.

10) Další postup při tvorbě aforismu můžeme označit za **aluzivní**, tedy pracující s otevřenou nebo skrytou narážkou, resp. narážkami, které je třeba aktualizovat. Vyzaduje už intelektuálně zdatného čtenáře, zkušeného a informovaného. Např. „*POSTMODERNÁ ROZPRÁVKA Kde ste boli, tam ste boli, boli ste raz tamtam*“.⁴⁷ Je daleko sofistikovanější a významově rafinovanější než typy předešlé, i když se tváří jako primitivní veršovanka. Rychlé opakování adverbia loci „*tam*“ skládá slovo „*tamtam*“, s významem opakování, stereotypu, jakési mechanické ohlasovosti, šíření nepůvodních informací. Navíc je banalita a s ní spojená primitivita evokována i rytmem, extrémně chudou slovní zásobou. Janík patří ke kritikům postmoderní literatury, vytyká jí rezignaci na originalitu a společenské působení uměleckého slova, ale hravou intertextualitou má k postmoderní poetice stejně

⁴¹ *Aforizmy 2014*, s. 22.

⁴² *Aforizmy 2014*, s. 29.

⁴³ *Aforizmy 2014*, s. 21.

⁴⁴ *Aforizmy 2014*, s. 6.

⁴⁵ *Aforizmy 2014*, s. 22.

⁴⁶ *Aforizmy 2014*, s. 81.

⁴⁷ *Aforizmy 2014*, s. 168.

blízko jako k jazykovým kreacím futuristické ruské avantgardy, např. Velemira Chlebnikova. Řada jeho aforismů a hříček pracuje s aluzivní strategií zcela otevřeně, srov. „*SLOVENSKÝ REMAKE / Planéta goril*“⁴⁸ (mj. s otevřenou narážkou na korupční kauzu nazvanou Gorila), na osobnosti („*BUDAJ, NEZABÚDAJ!*“⁴⁹), na novozákonní text („*ODKAZ / Peter, ty si skala, / teda Stein, / na ktorom postavím svoj pivovar*“⁵⁰).

V edici označované jako *Aforizmy* najdeme i texty, které hranici aforismu překračují a stávají se čistou, nikoli však bezobsažnou hrou s jazykem; významnější noetickou hodnotu, která je nezbytná pro text pretendující na aforismus nebo alespoň na aforističnost, tyto „výroky“ nemají. Např. dekonstrukce slova „*ZLOMENINY / Zlé meniny*“⁵¹ vznikla jako falešná etymologická konstrukce domnělého kompozita, ale interpretační potencialita tohoto textu je velmi malá, jde o „čistý humor“, známý např. z dadaistické poetiky nebo z raných děl Jiřího Voskovce a Jana Wericha, kdy oba „dělali hlínu“, z děl J. R. Picka ad. Tohoto druhu jsou gramatické hříčky jako „*NA KAŽDÝ PÁD / On z nej sebe ju. / Ty na nej s nou*“⁵² které tematizují gramatiku slovenského jazyka. Uplatňují se tedy podobné postupy jako při tvorbě aforismu, srov. svého druhu „zkratkovitou definici“ „*SPACIENT / Spiaci pacient*“⁵³ (jde rovněž o kontaminaci, ale neologismus jako by zde byl definován coby svého druhu zkratkové slovo složené ze slov spát a pacient.) Zde však vystupuje do popředí – vedle paradoxnosti, také umělost, pitoresknost této falešné slovtvorby, nonsensová komika bez hlubšího interpretačního záměru. Podobně by mohla být aktualizována řada – spaciálnost – spasmatičnost – silentium – pacem atd. atd.

Všechny uvedené postupy se projevují v kombinaci, jejich odlišení a „typologizace“ má pouze pracovní povahu. Jejich využití je však projevem autorské duchaplnosti, kreativity jazykové i invence logické. Podobně invenčně je využita mnohoznačnost, resp. možnost významové rozdvojenosti vybraných jazykových jevů. Víceznačné slovo „hranice“ je využito v obou aktualizovaných významech v kombinaci s ustálenou, lexikalizovanou metaforou: „*HURÁ, HORÍ! / Človek na hranici / svojich možností*“⁵⁴ Dva plány nalezneme i v aforismu týkajícím se rozmyslu: „*LOGIKA / Když všechno je jinak, tak všechno je Janík*“⁵⁵ Je tu plán doslovný a plán přenesený. Doslovný je všem přístupný – přeskládáním písmen Janík vznikne příslovce „jinak“, ale druhý význam je stejně důležitý, ba noeticky důležitější: jako by byl autor odpovědný za vše, co je jinak, než být má.

⁴⁸ *Aforizmy 2014*, s. 161.

⁴⁹ *Aforizmy 2014*, s. 90.

⁵⁰ *Aforizmy 2014*, s. 124.

⁵¹ *Aforizmy 2014*, s. 6.

⁵² *Aforizmy 2014*, s. 7.

⁵³ *Aforizmy 2014*, s. 128.

⁵⁴ *Aforizmy 2014*, s. 8.

⁵⁵ *Aforizmy 2014*, s. 133.

Janíkův soubor exponuje mnohorozměrný a v konečném důsledku i znepokojivý interpretační model reality. Tento metaforický model může čtenář aforismů destilovat coby poslání přesahující rozměr „krátkých řádků“, někdy jako satirické politické komentáře („*DES / Mladá fronta, / kde zítra znamená už dnes*“⁵⁶), jako „krátké a vtipné výroky“, v nichž jsou konfrontovány a rozehrávány různé aspekty našeho života, strukturovatelné do smyslů („*VÝHODA ROZHLASU / Nie je veľmi na očiach*“⁵⁷). Právě opozice konkrétní–abstraktní, čistý–špinavý je elementem aforismu „*ŠPINAVÉ ČISTKY / Konkrétne nemorálnosti / v mene abstraktnej morálky*“.⁵⁸ V tomto případě jde o výrok-oxymoron, na různých analogiích konstruovaný „model skutečnosti“, která jako by se v něm rozkládala, její logické vztahy se rozvolňují, proplétají, intelektuální rozum je de-konstruuje a re-konstruuje; básník-aforista se místy podobá hravému a zvědavému dítěti, ve snaze ukázat skutečnost, tematizovanou skutečnost v nových rozměrech, polohách, bytí. Noetická hodnota aforismů je zde ekvivalentní funkci zábavné, jde o intelektuální zábavu svého druhu, nejednou spojenou s tematikou politickou. „*ILUSTRÁCIE ILÚZIÍ / Lustrácie*“⁵⁹ nebo „*KOLABORATÓRIUM / Pracovňa agenta*“.⁶⁰ Jde o aforismy, který se tváří jako zkrácené nebo obrácené definice, jako svého druhu výkladový slovník „do kapsy“ nebo „v kostce“, jehož původní text byl „rozpit“ nebo poškozen.

Většina Janíkových aforismů má dvojčlennou strukturu. V první části se navodí určitá entita, racionální pojem nebo iracionální objekt, a toto je v druhé části, na principu jazykové hry, explikováno. Je přitom možné, aby si někdy „vysvětlující“ a „vysvětlované“ vyměnily místa, tedy aby „*LUSTRÁCIE*“ byly explikovány jako „*Ilustrácie ilúzií*“, apod.

Závěrem je možno konstatovat, že se v aforismech projevuje autorův samostatný úsudek, potřeba vidět realitu ve zkratce, s ironickou nadsázkou, s nadhledem a současně v parodickém jiskření. Nejednou vidíme snahu vytvořit umělecký jazyk oprostěný od stereotypních vazeb daných nejen „framováním“, médií a finančními a jinými globálními „elitami“ přednastaveným myšlením, ale i vazeb gramatických, lexikologických etc., tedy snahu vytvořit novou skutečnost – dílem „vypouklé zrcadlo“ té naší, běžné, zkušenosti dané a rozumem analyzované, dílem té nové, neuvědomované, jakoby neexistující.⁶¹ Kantovský svět „o sobě“, nám jakoby nepřístupný, se neologickým jazykem rozšiřuje, stává se světem „pro nás“, po přečtení textů tedy víme více než před jejich přečtením. Tyto „krátké řádky“ mají vlastní noetický potenciál, jsou opravdu „formou poznání“ – pro autora i čte-

⁵⁶ *Aforizmy 2014*, s. 10.

⁵⁷ *Aforizmy 2014*, s. 43.

⁵⁸ *Aforizmy 2014*, s. 97.

⁵⁹ *Aforizmy 2014*, s. 90.

⁶⁰ *Aforizmy 2014*, s. 91.

⁶¹ Metafora je tu učiněna nástrojem poznávání i vytváření (kreace) nové reality našeho vědomí (srov. LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. 2. vyd. Brno: Host, 2014, aniž bychom objektivitu reality „dané“ našim smyslům i rozumu popírali nebo zpochybňovali.

náře. Představují intelektuální zábavu i znepokojivé poselství o stavu našeho účinkování na „jevišti světa“.

PhDr. et PaedDr. Alexej Mikulášek

U Hřiště 88, 252 67 Tuchoměřice, Praha-západ – Česká republika

alexej.mikulasek@seznam.cz

